

Лекция По Логика. (1897) Готлоб Фреге

Plamen N. Nikolov

PhD (Philosophy) – Translator, Department of Philosophy, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Sofia, Bulgaria

РЕЗЮМЕ:

Това е превод на български език на една от най-емблематичните лекции на германския философ, логик и математик Готлоб Фреге. Този труд не е публикуван приживе на автора, а впоследствие е издаден като част от негови събрани съчинения.

Текстът е емблематичен по отношение на философските нагласи от края на XIX в., свързани с логика на езика и психолингвистика.

Изложението е характерно с извеждането на различието между мисъл и съждение от една страна, и мнение и преценка – от друга, като функция на отликата между психологизирания вид на мислене и законите на строго логическата парадигма. Авторът деонтологизира езика като носител на логическото и се фокусира върху понятието за истинност в битиен контекст. Показани са някои сравнителни езикови примери в логическа конотация, както и са демонстрирани приликите и разликите с тезите на автора при други мислители, спрели своя познавателен интерес върху въпросите на символната логика, теорията на множествата и философията на езика. Лекцията може да представлява интерес и за по-широк кръг от читатели, които имат интереси в сферата на формалната логика и изобщо – които са любопитни как се конструира логическото мислене.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: Фреге, Логика, Съждение, Неистинно, Език, Истинно, Предикат, Мнение

ЛОГИКА (1897)

ГОТЛОБ ФРЕГЕ

Превод от немски език – **Пламен Н. Николов** (1)

Бел. Пр. (Самата лекция е след номерираните параграфи, които я конспектират.

Поясненията на издателя, автора и преводача са отбелязани в текста със заскобени цифри, реферирани като бележки в края на текста)

(Бел. Изд., Кратки данни за следващите параграфи. Фреге се е спрял на параграфи до № 59)

[40] Думата „истинен“ указва целта; Логиката се занимава по особен начин с предиката „истинен“. Самата дума „истинен“ характеризира логиката.

[41] Истинното не се дефинира лесно; не може да се каже: „Истинен“, това е представа, но тогава, когато тя се преживява в действителността. Просто и самодостатъчно – „истинен“. Единственият начин да се хвърли светлина върху същността на предиката, с който се занимаваме, е да го разгледаме сравнително. Когато става

въпрос за нещо, би трябвало да се говори за него винаги от позицията на „в сравнение с“.

- [42] Трябва да се намери поле, където предикатът „истинен“ да е приложим. Не в света на усещанията. Прилага се в смислови изречения, изразяващи обобщение. Този предикат не би могъл да се възприема само като поредица от звукове. Буквуване.
- [43] [Не е нужно очевидностите да бъдат предмет на логиката] (2)
- [44] Мисълта задава смисъла на твърдението. Предикатът „истинен“ е приложим в полето на мисълта. Но дали той е такъв и в полето на представите? Освен това, когато една представа е назована, това всъщност мисъл ли е и ако е, към нея може ли да се приложи този предикат?
- [45] Мисълта не е представа и не е изградена върху представи. Мислите и представите са коренно различни. От представата, посредством асоциация, никога не възниква нещо, което може да бъде истинно. Същностното изразно средство за мислите е твърдението. За последното е слабо характерно да възпроизвежда представи. Картините и музикалните произведения от своя страна са неспособни да възпроизвеждат мисли. Сравнение между предикатите „истинен“ и „красив“. Последният може да изразява някаква степен, но първият – не.
- [46] Красотата се отнася към красивото, което се разглежда спрямо друго такова. Когато става въпрос за вкус – това е безспорно. Истинността е сама по себе си истинна; докато нищо само по себе си не е красиво. В основата на една обективна преценка за хубост стои критерият на човешкия опит. Кое е обичайно в такъв случай? Обективната красота се основава винаги върху субективната. Не е нужно да се предпоставя идеален човек вместо обичаен.
- [47] Произведението на изкуството е плод на собствената ни представа. Всеки има своя собствена. Не можем да сме в противоречие със схващанията си за красиво. Някой, който твърди, че нещо може да бъде истинно, само ако той го приема за такова, отрича самата същност на изказването си. В действителност той изобщо не може да твърди каквото и да е. От това следва, че всяко мнение ще бъде вярно за себе си; а така нямаше да има никаква наука. Всъщност няма да има нищо истинно. Смисълът на думата „истинен“ е в най-тясна връзка с автономността на предиката от нашите схващания.
- [48] Мислите не се нуждаят от това да бъдат мислени от нас, а от това да бъдат истинни. Природните закони са били открити, а не измислени. Мислите са независими от мисленето ни. Мислещото не непременно притежава мисли, както например представящото си – представи, а всъщност мисълта стои извън мислещото като такова. Двама души никога не могат да изкажат едни и същи мисли с едни и същи изречения. Иначе биха били невъзможни противоречия в твърденията на различните хора. Спорът за истинността става безпредметен. Той просто липсва.
- [49] Всеки сам си съставя мнение по отношение на красотата. Всеки сам гради и мислите си и им придава смисъл в изреченията си, както представата за тоналност осмисля въздушните трептения. Когато мисълта е нещо чувствено, нейната истинност може да се схване само по отношение на нещо външно. А това отнасяне се състои в мисълта, за чиято истинност се питаме. Въртележка. Мисълта не е нещо лично.

Надпис на стената.

- [49f] Възражение: изречение като: „Замръзвам“. Изговорената дума често се нуждае от допълнение. Местоимението „аз“ не винаги обозначава същия човек. Изречение с „аз“ може да бъде представено в подходяща форма. Отлика с взаимодействие. Думите „сега“ и „тук“ са подобни на „аз“. За субективната преценка е съществено кой я изразява.
- [51] Забележка: Употребявам думата „мисъл“ необичайно.
- [51f] Начинът, по който тя се употребява от Дедекинд, съвпада с моя.
- [53] Мисленето не е раждане, а схващане на мислите.
- [54] Мислите не са пространствени, нито материални.
- [55] Мисълта е нещо действително само в особени случаи. Неистинните мисли също са независими от изказващия ги.
- [56] Предикатът „истинен“ винаги е изказан по отношение на неща. Основното в обобщаващите изречения е изразяването на мисълта, както и тяхната свързваща функция като адекватност на истинността. Това свързване не е необходимо. Но винаги в обобщаващите изречения има някакво твърдение. Схващането на мисълта често предполага разпознаването на истинността. Мнения. Твърдения. Изречението трябва да въздейства върху представите и чувствата.
- [57] В своята цялост то е в състояние на ставане чрез звуковъзприятия. (Ономатопея). В този смисъл думите действат и върху представящото си. От това обаче не следва да се объркват представа и смисъл.
- [58] Думата не определя собствено представата. Представите са различни при едни и същи думи. Думите дават знаци за представите. Средство за поета. „Куче“ и „псе“ могат да се заменят помежду си без да променят мисълта. Различаващото ги има значението на взаимодействие.
- [59] Критерий. Да различава: Мисли, които се изразяват и такива, които само се подготвят за схващане. Тъжен глас, „ох“, за жалост“. Съмнителни случаи вследствие изменчивостта на езика.

ВЪВЕДЕНИЕ

Предикатът „истинен“, мисълта и следствията за осмислянето на логиката

При въведението в една наука, най-малкото, което предварително трябва да имаме за нея, е някаква представа. Нужно е да виждаме цел, към която да се стремим, а освен това е необходимо и да си поставим задачи, които да изпълняваме. Изпълнението на тези задачи ще ни покаже посоката, към която искаме да насочим изследванията си. Думата „истинен“ може да намери приложение в логиката и да стане един от нейните конструкти, така както понятията „добро“ – в етиката и „красиво“ – в естетиката. Безспорно е, че всяка наука се стреми към истинност, но самата логика възприема предиката „истинен“ по малко по-особен начин, така както например физиката борави с предикатите „тежко“ и „топло“, а химията – с предикатите „киселина“ и „основа“; с тази разлика, че освен с тези, посочените науки се занимават и с други свойства и качества, като нито едно от тях не се отличава с уникална самодостатъчност по своята същност, както предикатът „истинен“ в логиката. Можем да наречем логиката, по подобие на етиката, нормативна наука. Как трябва да

мисля за да постигна целта, истинността? Отговорът на този въпрос се очаква от логиката, но ние не бива да изискваме от нея да се намесва в сферата на всяка наука и да разрешава противоречията в нея. Логиката се занимава с общото, което важи за всички сфери на познанието. Правилата за мислене и истинността трябва да се мислят като дефинирани от законите на битието, чиято неизменна част са те. От това можем да заключим следното: логиката е наука за общите закони на битието. Ние осъзнаваме и това, че нищо не може да бъде мислено като изцяло дефинирано. За този факт могат да бъдат обвинявани както непохватността на авторите на словото, така и самият език. Последното се получава, когато се опитваме да направим целта достижима по случайни начини. Изложението ще допълни това, което още не сме казали.

Би било безполезно да очакваме, че чрез даването на дефиниция ще ни стане по-ясно какво точно ще разбираме под понятието „истинен“. Бихме искали до кажем: „истинен“ се свързва с представата, когато последната е адекватна на истинността. Но с това не печелим нищо. Ако все пак поддържаме такова твърдение, трябва да определим дали в дадения случай представата е адекватна на истинността. С други думи: дали е истинно това, че представата съвпада с истинността. Следователно – дефинираното трябва да бъде самопредпоставено. Последното е валидно за всички съждения в следната форма: А е истинно, когато самото то има качество или е в отношение към себе си. В дадения случай отново се касае за това, дали е истинно, че А притежава свойства или е в отношение към себе си.

Истинността, очевидно, е толкова самодостатъчно и обикновено нещо, че е невъзможно да се търси още по-просто такова. Насочваме се към това, че същността на нашия предикат може да се разкрие само ако го разгледаме в сравнение с друг. Предикатът „истинен“ се различава от всички други по това, че винаги, когато въобще нещо се изказва, се говори и за него.

Когато твърдя, че сборът на две и три е пет, със същото утвърждавам, че това е истинно. Със същата сила мога да твърдя, че е истинно това, че моята представа за Кьолнската катедрала съвпада с действителността, когато тя наистина съвпада с нея. Формата на твърденията е такава, че с нея да можем да изказваме истинността, без за целта да се нуждаем от предиката „истинен“. Да, ние можем да кажем: Точно тук, където употребяваме израза „истинно е това, че“, всъщност трябва да търсим истинната форма на твърдението. Сега питаме: къде е приложим предикатът „истинен“? Трябва да се опитаме да обособим поле, в което неговото приложение да бъде вън от всякакво съмнение. Цялото поле на усещанията може да бъде изключено. При произведенията на изкуството бихме могли да имаме някои резерви относно неговото приложение. Подхождайки със съмнение към истинността в изкуството, ние влагаме малко по-различно значение в понятието „истинен“, от това в логиката. При всички случаи обаче нещо може да се нарече истинно дори и само като знаем за него, че е произведение на изкуството. Нашият предикат тук става излишен, тъй като то е създадено чрез сляпо действащата стихия на природата. По същия начин извеждаме начините на употреба, при които се дефинират определени истинни чувства и усещания и ги определяме като своеобразна критика на изкуството.

Нашият предикат получава оптимална употреба при изреченията: изключваме

изреченията, които изразяват желаниа, питання, покана, заповед и разглеждаме само твърдения. Такива изречения, които съобщават факти от действителността или изразяват математически и природни закони.

По-нататък става ясно, че това не е просто следване на звукове, както някои си представят изречението, а е смислова цялост, чрез която описваме истинността. От една страна нашата задача е да успеем да удържим истинността, за която говорим, когато превеждаме дадено изречение на друг език, но от друга – трябва да допуснем, че разположението на звуковете в даден език може да има съвсем различен смисъл в друг. Тук под думата „изречение“, разбираме главно изречение и зависимите от него подчинени изречения.

В следващите случаи се приема, че самата логика потвърждава или не истинността в смисъла на едно твърдение, определяйки го като действително съждение. Съществува обаче и трета възможност, която трябва да споменем.

Изречението: „Сцила има шест усти“ не е истинно; но също и изречението: „Сцила няма шест усти“ не е истинно. Тогава единственното, което е нужно да знаем е, че името „Сцила“ означава нещо. Може би се приема, че името Сцила означава нещо, а именно – някаква представа. Тогава се питаме: чия представа? Често се казва, че една и съща представа за нещата съвпада у повечето хора, но това не е вярно, когато думата „представа“ се употребява в психологичен аспект, защото всеки има своя собствена представа. После, нечия представа може въобще да не съдържа елемента „глави“. Следователно, Сцила не означава никаква представа. Имената, които изместват функцията, която едно лично име се стреми да има, а именно – нещо да назовава, могат да се нарекат „фиктивни имена“. Въпреки че разказаното от Вилхелм Тел е просто една легенда, а не действителен случай, а и самото име „Тел“ е „фиктивно име“, не можем да отречем, че има някакъв смисъл в него. Но смисълът на изречението „Тел улучил една ябълка, докато била върху главата на сина му“ е също толкова малко истинен, колкото и на изречението „Тел не улучил ябълката върху главата на сина си“. Аз обаче не твърдя, че смисълът не е верен, а го разяснявам като уточнение. Това доизяснява смисъла, в който употребявам думата „неистинен“, на която е също толкова трудно да се даде същностна дефиниция, колкото и на думата „истинен“.

Когато теоретико-познавателният идеализъм се считаше за безспорен, всички естествени науки принадлежаха към сферата на поетическото изкуство. Можехме само да се опитваме така да изтълкуваме изреченията, че те да зависят от представите. С това самите изречения придобиваха коренно различен смисъл, диференцирайки съвсем друга наука. Тази нова наука стана отделно направление в психологията. Вместо поезия можем да кажем „фиктивна мисъл“. Когато смисълът на едно твърдение не е истинен, тогава той е или неистинен, или форма на поезия, и изпъква още повече, когато е налице и „фиктивно име“. Поетическото изкуство, както и изобразителното, са базирани точно върху такава фикция. Твърденията в поезията не се вземат насериозно. Те са само „фиктивни твърдения“. Също така и твърденията в науката не трябва да се вземат насериозно, тъй като са само „фиктивни съждения“. Когато Шилеровият „Дон Карлос“ се схваща просто като история, в голяма степен тази драма става неистинна. Но едно произведение на поетическото изкуство никога не си поставя за цел да бъде възприето насериозно; то е един фарс. Освен това имената тук са „фиктивни имена“, макар че съвпадат с имената на

исторически личности. Изискването тук е те да не бъдат приемани насериозно. Същото се случва и с едно произведение на изкуството. И то няма никакви претенции да пресъздава достоверно истински събития. Картина, която трябва да представи с фотографска точност значителен исторически момент, не може да бъде произведение на изкуството във високия смисъл на думата, а по-скоро се превръща в анатомично отражение, по подобие на някакъв научен продукт.

Логиката не бива да се безпокои за „фиктивните мисли“. Също както физикът, искащ да изследва бурята, оставя без особено внимание „бурята на сцената“, така и логикът се интересува само от ставането на мислите в словото. Те трябва да бъдат разбираеми и смислоносещи.

Сега дефинирам смисъла на твърдението като съждение. Съжденията са например природни закони, математически принципи, исторически събития. Всички те намират израз в твърденията. Сега вече направо мога да кажа: предикатът „истинен“ е приложим, когато имаме предвид съждението.

Говори се и за истинни представи. Под представа обикновено се разбира някаква фантазия, която не може да се покаже просто като наглед от сегашни преживявания, а като възстановен отпечатък от минали усещания. И представата, като всяка друга визия, е неистинна сама по себе си. Тя би могла да бъде истинна само по отношение на нещо, на което трябва да съответства. Когато казваме: Една картина трябва да представя Кьолнската катедрала, трябва да се замислим дали това намерение бива постигнато. Ако изобщо нямаме намерение да изобразяваме нещо, не можем да претендираме и за истинност на картината. От това можем да заключим, че предикатът „истинен“ не се отъждествява с представа, а със съждението, че представата отразява сигурно противоречие. Това съждение не е представа и не е изградено от такива. Мислите (в психологичен смисъл) са диаметрално противоположни в същността си на представите. Представата за червена роза е нещо различно от съждението, че тази роза действително е червена. Въпреки че представите биха могли да се асоциират или смесват, винаги може да се възстанови някаква представа, но никога нещо, което е можело да бъде истинно. Тази разлика се открива при изразяването. Същностното изразно средство за мислите е изречението. За него обаче не е особено присъщо да извиква представи. За да сме сигурни в това, просто трябва да си припомним колко непоследователно е всяко описание в сравнение с нагледната представа. Нещата стоят малко по-добре при звуковите представи. Тук можем да си послужим с т.нар. „ономатопея“. Последното обаче не би могло да се приложи направо при изразяването на мислите. Това ще доведе до загуба в звукосъздаването при превод, което не трябва да се допуска с оглед запазване на достойнствата на оригинала. От друга страна картините и музикалните произведения рядко са способни да изразяват мисли, ако в тях не присъстват думи. Ако при произведенията на изкуството липсват слова, всеки би могъл да мисли за тях по различен начин. Взаимозависимостта между думи и представи изчезва. Никой не трябва да се учудва на това, че някой друг си мисли нещо различно за тази картина, например.

За да хвърлим повече светлина върху особеностите на нашия предикат „истинен“, ще го сравним с предиката „красив“. (3) Вече стигнахме до извода, че красотата, за разлика от истинността, притежава сравнителни степени. Лесно можем да открием различието,

когато казваме, че един предмет е по-красив от друг. Но когато имаме две мисли, които са истинни, не можем да кажем, че едната е по-истинна от другата. По-нататък ще разкрием още по-съществената разлика, че истинността, в отличие от красотата, е независима от нашия вкус. Красотата се отнася до красивото и се преживява сравнително единствено спрямо себе си. Когато имаме два предмета и казваме, че единият е красив, съвсем не е задължително да характеризираме и другия като такъв. За вкус е невъзможно да се спори. При истинността е възможно да се заблудим, но не и при красотата. Когато приемам нещо за красиво, то може да бъде такова само за мен. Но когато приемам нещо за истинно, съвсем не означава, че то е такова, колкото и да ми се струва, че не се заблуждавам. Това означава, че когато нещо не е истинно само по себе си, то не може да бъде истинно и за мен. Нищо само по себе си не е красиво, а винаги спрямо една преживяваща го същност. Последното е онова, с което винаги трябва да се съобразяваме при даване на оценки за красотата на нещо. Такива оценки се харесват особено тогава, когато те предявяват претенции за обективност. При това, съзнателно или не, в основата им винаги се поставя предположението за валидността на обща принципна оценка. Всеки от нас доброволно се стреми да влезе в рамките на принципа, както и да вярва, че последният се доближава до неговото становище, а не обратното. „Тази роза е красива“ – но после сме длъжни да конкретизираме: „Тази роза е красива за всеки нормален човек“. Но какво означава „нормален“?

Зависи от условията, според които всички ние сме свикнали да мислим. Когато в една отдалечена планинска долина повечето хора имат дълги шици, това се счита за напълно нормално. Ако този белег обаче липсва у някого, този факт се възприема като нещо не съвсем редно. Как бихме обяснили на един тъмнокож от вътрешността на Африка, че тесният европейски нос, който не е широк като неговия, всъщност не е никак грозно нещо? Така, както няма един тъмнокож, който да прилича на друг, така няма и двама бели, които да си приличат. Не може ли едно дете да се държи нормално като възрастните? Представите могат да бъдат повлияни от асоциации при мнението за красотата. Тези асоциации зависят от това, какво всеки един от нас предварително е приел за еталон. При отделните хора еталонът е различен. Но когато се определя общият принцип, а от тук и дефиницията за обективна красота, винаги трябва да се има предвид субективната красота като нейна първооснова. Този факт не може да бъде игнориран по никакъв начин и трябва да бъде общопризнат. Когато човек иска да стане идеален, но, изхождайки от положението на нормалността, той не трябва да променя първопринципа. Без преживявания и представи не е възможно да се определи субективността при красотата, а от там и нейната обективност.

Би трябвало нагледът сам да говори по такъв начин, че истинските произведения на изкуството да изграждат представи у нас, а външният предмет – картина или друго произведение на изкуството – да бъде просто средство, което да олицетворява у нас истинския артефакт. Всеки, който е способен да се наслаждава, вижда свое произведение на изкуството, чиято красота е безспорна и безотносителна точно за него: *De gustibus non disputandum!*

Когато някой иска да оспори, че истинността е такава само по себе си, независимо от нашите схващания, трябва да му се отговори, че с такова твърдение той отрича самия

смисъл на онова, което твърди. Нещо подобно се получава, когато един идиот казва, че всички идиоти лъжат.

Когато нещо е истинно само по себе си, същото се приема като истинно изобщо и по този начин се избягват непродуктивните противоречия между мненията. Поддръжниците на обратната теза в никакъв случай не могат да се противопоставят логично и последователно на гореказаното.

Те следва до се съобразят със сентенцията: *non disputandum est*. В обичайния смисъл те не биха могли да твърдят каквото и да било, но ако все пак го правят в тази форма, това има смисъл само като общуване; например, овъншняването на дадено възприятно състояние или минало не би могло да води до противоречие при друг човек. По този начин те придават стойност на своите твърдения, че нещо би могло да бъде истинно за нас само според нашето схващане. Ако това мнение беше истинно, не бихме могли да удържим схващането, че отделното мнение би могло да се противопоставя на някакво друго общо право. Би било несправедливо, ако последното се възприеме като практика. Ще се стигне до там, че всяко мнение може да бъде обявявано за несправедливо, а ние няма да сме способни да се аргументираме. Няма да има никаква наука, няма да има грешки, а още по-малко поправяне на грешки. Всъщност, в прекия смисъл на думата, няма да има нищо истинно. Написаното по-горе е в толкова тясна връзка със защитаваната до сега теза за независимостта на нашето схващане, че тя не би могла да бъде отделена самостоятелно. Ако все още някой сериозно и почтено се опитва да отстоява противоположното мнение, явно трябва да се съобрази с факта, че влага различен смисъл в думата „истинен“ от нашия.

Отиваме още една крачка по-нататък. Мислите, например природните закони, не само че не се нуждаят от нашата преценка, но още по-малко имат нужда да бъдат мислени от нас. Природният закон не е бил измислен, а открит от нас. Както необитаемият остров в леденото море винаги си е бил там, дори и преди да е видян от човешко око, така и законите на природата и математиката са били в сила преди тяхното откритие от нас. Вървейки по този път стигаме до заключението, че мислите са не само истинни или не, независимо дали нашето схващане е истинно, но те са [изобщо независими] (4) от нашето мислене. Мисълта не е толкова присъща на мислещото, колкото представата за представящото си, особено що се отнася до това дали се схващат по един и същи начин еднакви неща. Двама души никога не могат да изразят еднакви мисли с еднакви изречения, защото всеки мисли по свой начин. Ако единият е приел за истинно, че $2 \times 2 = 4$ и за него не съществува друга версия по въпроса, той го приема, защото това твърдение е противоположно на онова, което другият отхвърля. Би било невъзможно да съществува противоречие между твърденията на отделните хора. Още повече там, където едно и също съждение утвърждава от една страна – истинност, а от друга – неистинност. От това следва, че спорът върху истинността е безсмислен. Всяко съждение е затворено в свой вътрешен свят. Да се търсят противоречия в съжденията на отделните хора би било равнозначно на спор между нас и марсианците. Не може да се каже, че обменяме мисли помежду си с цел до разпалим борба в техния вътрешен свят. Самата мисъл като такава не може да бъде изказана така, че да премине от вътрешния свят на мисли на един човек към този на друг. Начинът на съобщаване на мисълта от душата на единия е различен от

този, по който тя ще бъде явена в тази на другия. Дори и най-маловажната разлика в предаването може да превърне истинността в неистинност. Когато искаме да погледнем на мисълта като на психологичен феномен, който гради представи, без да изпадаме изцяло в субективизъм, трябва до се придържаме към следното. Твърдим, че $2 + 3 = 5$ и обясняваме: „Забелязали сме, че при много хора се изгражда сигурна представа за нещо, когато се каже, че сборът на 2 и 3 е 5. Тази представа се означава като смисъл на съждението „ $2 + 3 = 5$ “. Повечето хора са забелязали, че тази представа винаги е истинна. Засега можем да кажем: според досегашните наблюдения смисълът на съждението „ $2 + 3 = 5$ “ е истинен. Това обяснение обаче може да бъде изцяло погрешно, защото може да се перифразира: „Забелязали сме, че при много хора устойчивите форми на представи се появяват точно като такива, а след тях идват и самите вещи. Една супа може да се хареса на един, а за друг да бъде отвратителна. Всеки сам преценява своите собствени вкусови усещания, които за друг са различни. Така става и със съжденията; когато се отнасят към изреченията, те се различават по начина, по който го правят самите вкусови усещания, дължащи се на различно възприети химични качества.

Когато мисълта е нещо вътрешно, душевно, както представата, нейната истинност може да се усети само по отношение на нещо, което не е вътрешно или душевно. Следователно, когато искаме да знаем дали определено съждение е истинно, трябва да се запитаме дали това отнасяне изобщо съществува. Намираме се в положението на човек, вървящ във въртележка. Той прави крачка напред и нагоре, но винаги стъпва върху предишното стъпало и така се озовава в старото положение.

Мисълта не е нещо лично. Ако на стената видим написано изречението „ $2 + 3 = 5$ “, ние напълно осъзнаваме изразената мисъл, като за нейното възприемане е абсолютно без значение кой я е написал.

Нашето схващане, че мисълта е независима от мислещото, може да бъде демонстрирано чрез изречението „Аз замръзвам“. За един то може да е истинно само по себе си, а за друг – не. Това твърдение се основава на факта, че изречението изразява мисъл, която би могла да бъде изречена от различни хора. Пълният ѝ смисъл не може да се предаде само с голи думи, а трябва да се има предвид и тяхното значение. В много случаи изречената дума се нуждае от допълнително пояснение, изразяващо жест, мимика или други спомагателни средства. Местоимението „аз“ в изречението се осмисля по различен начин от отделните хора. Не е непременно необходимо съждението „Аз замръзвам“ да бъде изречено от някой замръзващ. Би могло написалият го да се отъждествява със замръзващия. Ето как една мисъл може да бъде натоварена със смисъл, който олицетворява независимост от мислещото. Чрез тази възможност смисълът различава себе си от мислещото, като се отдава на взаимодействие, свързано с външно възприятно състояние. Думи, като „тук“ и „сега“ изразяват своя пълен смисъл винаги и първо посредством някакви външни обстоятелства, при които е необходима тяхната употреба. Когато се казва: „вали“, трябва да се уточни кога и къде. Често такива изречения не съдържат особен логически смисъл, защото не съдържат знаци, които да ги определят; тоест, кой, кога и къде ги е казал. За изречение, което изразява субективна възприятна оценка, като например „Тази роза е красива“, е съществено смисълът, който то изразява, да бъде легитимиран, дори и без да е употребено местоимението „аз“. Всички тези

показателни изключения бяха приведени с цел да се посочи как едно и също изречение не винаги изразява същия смисъл, защото думите се нуждаят от допълнение за изясняването на смисъла, и как допълнението след обстоятелството може да бъде различно.

Докато представите (в психологичния смисъл на думата) са изменчиви преди съвсем да се разтворят и избледнеят, мислите остават трайни. Те се запазват по свой начин извънпространствени и невремени. При съждението „ $3 + 4 = 7$ “, както и при всички природни закони, надали има нужда от обосноваване. Когато трябва да се изтъкне, че при определени условия законът за гравитацията не важи, можем да заключим, че той въобще не е истинен. Трябва да се постареем да открием някакъв друг, който да се различава от него по това условие, че в даден момент той действа, а в друг – не. Нужното условие е мястото на действие. Когато е трябвало да се покаже, че в близост до Сириус гравитационният закон не важи, е било нужно да се изнамери друг закон с условие, което има еквивалент в нашата Слънчева система. Привеждаме следния пример като доказателство за извънвремето на съждението: „Броят на населението в Немския Райх е 52 милиона души“. Тук бих казал: Това изречение съвсем не е показателен пример за съждение, защото липсва справка за времето. Това би могло да се твърди например за 1-ви януари 1897 г., сряда, средноевропейско време; така съждението вече е истинно. Или още по-добре – безвремево истинно, или пък неистинно, а по-нататък – просто само по себе си. Гореказаното важи за всяко историческо събитие. Ако е истинно, то е такова независимо от времето, когато е преценено като такова. Никой не може да отрече, че изречението може да придобие съвсем различен смисъл с течение на времето. Променящото се тук е езикът, а не мисълта. В друг език такова разминаване може и да не се случи. Съжденията, които наскоро са били приети за истинни или не, просто си остават такива.

Подхвърляли са ми, че влагам необичаен смисъл в думата „съждение“. Повечето хора я свързват с акт на мисленето, който е иманентен за всеки. Сега най-последно имам възможността да кажа какво разбирам действително под думата „съждение“. Дали моето разбиране е обичайно или не, не е от толкова голямо значение. Би могло да се приеме, че под думата „съждение“ се разбира мисловен акт, но това не винаги е точно. (5) Такъв един акт не може да бъде истинен. Както при другите науки, така и в логиката, е разрешено да се привеждат примери от изкуството, тъй като така отпадат притесненията, че думите биват използвани винаги точно, както в ежедневието. Не винаги се набиват на очи езиковата употреба или отклонението от нея при определяне на значението. Последното би могло да означава думата като присъща за изразяването на съответното езиково правило. Колкото по-подходящ е един набор от художествени изразни средства, толкова по-нетрайно той е в състояние точно да възпроизведе съвкупността от норми.

Сега вече не можем да схващаме мисленето като сътворено чрез мислите. Също така и съждението не е мисловен акт за мисленето, както и скокът не се отнася към скачането. И това схващане звучи в унисон с много изказвания. Не може ли да се каже, че една и съща мисъл може да бъде схваната еднакво от този или онзи, ако някой повторно я е помислил? Противоречиво е да приемем, че когато мисълта е първоначално възникнала чрез мисленето или е просто в него, същата мисъл отново би могла да възникне и

премине. Така, както не създавам дървото, когато го виждам, или пък както не оставям молива да възникне, преди да го грабна, така и не мога да сътворя мисълта чрез мисленето. А още по-малко мисълта създава мозъка, така както и черният дроб не създава жлъчката.

Сравненията, които лежат в основата на речевата изразност при схващането на мисълта, свързани с нейното възприемане, удържане, осъзнаване, осмисляне, онагледяване, разбиране, усвояване и обмисляне, правилно връщат нещата отново към същностното. Схванатото и осъзнатото са вече факт, но ние се опитваме да овластим само своите схващания. Излиза, че накъдето и да погледнем, или какъвто и извод да направим, всичко вече е възникнало и не зависи от тези действия. Казано просто, излиза, че всички сравнения малко или много куцат. Склонни сме да приемем независимостта на мислите от душевния ни мир като нещо безкрайно и трудно постижимо; като тези последните понятия оставят мислите да се проявяват чрез действия. Но чрез тях сравнителният механизъм остава скрит. Нашият душевен мир и независимост съвсем не изпитват нужда да бъдат пространствени, съдържателни или истинни. Ако не искаме да внимаваме, лесно можем да изпаднем в зависимост от митологията. Когато твърдим: „Законите за гравитацията, инерцията и силата действат според движението на Земята, а то е каквото е“, можем да създадем впечатлението, че Земята така да се каже дърпа ушите на тези природни закони и ги кара да се държат спрямо съответния очакван резултат. Това, че те се зачервяват, също е природен закон, който действа. Подобна употреба на глагола „действам“ е неуместна. От друга страна обаче би могло да се каже, че Слънцето и планетите си взаимодействат благодарение на закона за гравитацията.

Следователно, когато независимо от моя вътрешен свят, е налице уеднаквяване между физическото тяло и мислите, не бихме могли да заключим, че мислите биха могли да се движат, да имат мирис или вкус по подобие на тялото, както и всяко възражение срещу нашата доктрина, основано на несъответствия при заключенията, би било невалидно. Въпреки че природният закон си остава независим, без значение дали го мислим или не, той не излъчва светлинни или звукови вълни, които могат да се възприемат от нашия слух или зрение. Нима не виждам, че това цвете има 5 венчелистчета? Винаги бихме могли да се изразим така, но за целта не се нуждаем от глагола „виждам“, отнасяйки го към обикновените светлинни усещания, а по-скоро чрез него означаваме свързането на мисленето и мнението. Нютон не е открил закона за гравитацията благодарение на своите съвършени екстрасензорни възприятия.

Когато искаме да говорим за истинността на мисълта, трябва да обърнем внимание на факта, че познанието, което някой е придобил благодарение на природните закони, въздейства върху неговата способност за преценка, което по-нататък може да има сериозни последствия. Като подобно действие се възприема разпознаването на даден закон от разпознаващото, случващо се подобно на поглеждането към някакво цвете, приемайки това като опосредствано действие на цветето върху наблюдаващия го.

Човек може или да игнорира мислите, или да ги овласти. Последното би могло да се възприеме като въздействие на човека върху мислите, което би помогнало да се говори срещу тезата за тяхната извънвремеовост. Но да се опитваме да причиним някаква съществена промяна при мислите е почти толкова невъзможно, колкото да правим опити

да оспорваме съществуването на Луната, като се влияем от това дали в момента я забелязваме или не. Ако твърдим, че мислите (в нашия смисъл на думата) действат по един и същ начин върху съзнанието, рискуваме да получим като резултат единомислие при всички, което е невъзможно.

Неправилно е да се приема, че само истинните мисли притежават независим статус по отношение на вътрешния ни свят, и че неистинните, по подобие на представите, също принадлежат към него. Почти всичко, което казахме за предиката „истинен“, може да се каже и за предиката „неистинен“. В истинския смисъл на думата той е приложим само в полето на мисълта. Когато формата на изказване се предава чрез изречения или представи, това в същността си означава изказване, свързано с мисъл. Което е неистинно, е неистинно само по себе си и е независимо от нашата преценка. Спорът за неистинността всъщност е винаги спор за истинността. Следователно истинността, за чиято неистинност може да се спори, не принадлежи на някоя отделна душа.

ОТДЕЛЯНЕ НА СЪЖДЕНИЕТО ОТ НЕГОВИТЕ ОБВИВКИ

Твърденията могат да се свързват по два начина: посредством отделно изразените съждения и спрямо тяхната истинност. Не винаги обаче двата способа могат да бъдат ясно разграничени. Мислите могат да бъдат изразявани, без да ги преценяваме като истинни за момента. Изследовател, който прави научно откритие, успява да схване само съжденията, а едва след това се пита дали те биха могли да бъдат признати за истинни; след като извършва с нужното старание изследването на хипотезата, авторът си позволява да я определи като истинна. Във въпросителното изречение: „Кондензира ли кислородът?“ и в съобщителното: „Кислородът кондензира.“ са изразени едни и същ мисли; веднъж – като предположение и втори път – като твърдение.

Когато признаваме дадено съждение за вътрешно истинно, ние правим преценка; Когато оповестяваме такова признаване, ние изказваме твърдение.

Може да се мисли и без да се изказват преценки.

Видяхме, че звукополагането на едно изречение не винаги е достатъчно за изясняване на съждението в пълна степен. Когато искаме да схванем същността на една мисъл в нейната пълнота, не трябва да игнорираме факта, че обратното никак не е рядкост и изречението допринася повече при изразяването на дадена мисъл и утвърждаването на нейната истинност. В повечето случаи изречението трябва да въздейства върху възприятията на слушащото. Това се среща толкова по-често, колкото по-често езикът се доближава до поетичното; въпреки че изтъкнахме, че за езика е слабо присъщо веднага да извиква по поръчка на слушателя желаните представи. Кой би искал да си позволи да остави представата за един Аполон да възникне в нечия друга душа, както без особени затруднения се получава при съзерцаването на едно произведение на изкуството. По принцип сме свикнали да казваме, че поетът рисува. Всъщност не бихме могли да отречем, че чутата дума се схваща в представата така, че сама по себе си и в своята цялост тя приидва в съзнанието чрез звуковите възприятия. Тук вече простото следствие от звуците, тембъра, гласа, ударението и ритъма, се усеща като нещо приятно или като такова, пораждащо неудоволствие. С тези звукови усещания са свързани подобни слухови представи, но и други такива, които са предизвикани отново от първите. Това е

полето на действие на ономотопеята. По подобие на Омировите стихове: „Платната мощният вятър раздра по на три, по на четири къса“. (6)

Горното показва пълната независимост от целта на думата – изразяването на мисъл. Тук звуците действат само като смислови стимули. Но чрез това, техните следствия трябва да имат смисъл, упражнявайки и по друг начин влияние върху представата. Който, чувайки я, разбира какво означава думата „кон“, твърде бързо осмисля в душата си представата за кон. Но тази представа не може да бъде бъркана със смисъла на думата „кон“. Това се отнася и за цвета на коня, неговото поведение в състояние на покой или движение, както и положението, от което го наблюдаваме и т.н., които, от своя страна, не присвояват никакъв признак на думата „кон“. Ако различните хора могат веднага да проектират своите появяващи се представи за думата „кон“ върху ленено платно, биха се появили множество различни, но правилни представи, свързани с един и същ наглед. Не винаги обаче при едни и същи хора се появяват еднакви представи, когато чуват думата „кон“. При това, много от тях биха били взаимозависими. Например, могат да се сравнят изреченията: „Как с наслада той язди своя смел кон“ и „Току-що видях един кон да пада върху мокрия асфалт“.

Значи въобще дори не може да става въпрос, че с думата „кон“ винаги се свързват едни и същи представи. Такава една дума е в състояние чрез чувство да създаде подбуда за образа на представата; но сме далеч от това тази представа изцяло да може да се самоопредели. Най-общо казано, при говорещото и слушащото трябва изцяло само в суров вид да се предпостави съгласуване на представите. Когато повечето творци изпълняват независимо един от друг едно и също произведение, те се отклоняват значително един от друг в представянето му. Всъщност поетът не рисува, а само подтиква към рисуване, давайки знаци затова на слушащия, представяйки изпълнението. Този знак е доста ценен за поета, тъй като различните думи имат такова разположение, че могат да заместват мислите без да променят съжденията, които могат да въздействат по различен начин върху представите на слушателя и неговите усещания. Например, може да се мисли върху думи като: „вървя“, „крача“, „пристъпвам“. В ежедневните разговори тези думи се нуждаят от някаква цел. Сравняваме изреченията: „Това куче виеше цяла нощ“ и „Това псе виеше цяла нощ“. С това показваме, че мисълта е една и съща. Разглеждайки първото изречение, не можем да узнаем нито повече, нито по-малко от това, което научаваме при разглеждането на второто. Споменавайки думата „куче“, не би могло да проличи нашето положително или отрицателно отношение, но изричайки думата „псе“ – ние по-скоро изтъкваме някаква неприязън, което от своя страна дава знак за това, че искаме да представим кучето като своеобразен нахалник. Ако чрез това характеризиране на кучето ставаме свидетели на голяма несправедливост, това не означава, че заради нея трябва да обявим изречението за неистинно. Винаги, когато го произнасяме, несъмнено искаме да изразим неуважение; но този акт няма нищо общо с начина на изразяване на съжденията. Това, което различава първото изречение от второто, има вида на опосредяване. Бихме могли да мислим, че второто изречение е по-смыслоносещо от първото, именно защото изказаното вменява маловажно значение на кучето. В този смисъл, в думата „псе“, се съдържа цялостна мисъл. След това всичко се прави по следния модел.

Приемаме, че първото наше изречение е правилно и че някой изговаря второто, без всъщност да изпитва неуважение, каквото иначе се открива в думата „псе“. Ако възражението беше правилно, второто изречение запазва двусмислието си, при което единият от двата смисъла е неистинен; То всъщност твърди като цяло нещо неистинно, което в първото изречение е било правилно. Не бихме могли да се съгласим с това; още повече, че употребата на думата „псе“ не е избягната, за да можем да приемем второто изречение като правилно. Трябва да правим разлика между мисли, които биват изразявани и такива, които други приемат за истинни, без да ги изразяват. Когато един главнокомандващ заблуждава врага относно своята слабост, той представя хора си в различна светлина. Но с това, той всъщност не лъже, защото не изказва никакво съждение, въпреки че поведението му има за цел мислите му да бъдат схванати. Такова поведение може само по себе си да бъде представено чрез говорене като се придаде особено звучене на гласа или се подберат съответните думи. Когато някой изговаря с траурен глас истинска вест за смърт, без всъщност да е опечален, той не лишава съждението от истинност, щом е могъл да прикрие настроението си чрез скръбния глас. Това звучене на гласа би могло да бъде заместено с изрази като: „ах“ и „за жалост“, без да се променя нещо в съждението. Иначе казано, всичко е в рамките на обичайното, когато поведението е предварително уговорено и се знае как да се направи известието. Такива уговорки при говоренето заместват общата употреба. При изменчивостта в езика могат да възникнат съмнителни случаи. Постоянната употреба може да доведе до случаи, при които нещо по същия начин да става средство за мисловна изразност, което в началото не е служило за тази цел. Мисъл, която по-рано е била внушена само чрез изразяване, по-късно може чрез него направо да стане твърдение. С течение на времето могат да се появят различни схващания. Но те не могат да се съхранят посредством такива езикови шеги. Сега за нас е съществено, че не всяко езиково различие съответства на такова в мислите, както и че трябва да намерим средство, което да принадлежи на мислите, но и което да не им принадлежи, когато понякога тяхната употреба може да бъде затруднена от органичната природа на езика.

Тук става дума и за разликата между деятелните и страдателните заложи форми на изразяване. Изреченията: „М даде на Н документа А“, „Документът А беше даден на Н от М“ и „Н получи от М документа А“ изразяват една и съща мисъл; не можем да разберем обаче кое от изреченията е повече или по-малко смислоносещо. От тук следва, че не би било възможно едно от тях да е непременно правилно, а другите - погрешни. Това от изреченията, което може да бъде истинно или не, е точно същото. Още повече, че не може да се каже с абсолютна точност, кое от тези изречения ще ни бъде нужно. Особеностите на стилистиката и естетиката определят кое от изреченията е с правилна употреба. Когато някой попита: „Защо А е било ловко уловено?“, би могло да се отговори: „защото В е било убито от него“. Но това е необичайно, защото вниманието изисква ненужен скок от А към В. Върху какво е насочено вниманието, кое е същностното, може ли да бъде много важно, но да не се отнася до логиката?

Понякога при превода от един език на друг се появява нуждата да се освободим от граматичните конструкции. Въпреки тях, мисълта може и трябва да остане същата, ако държим преводът да е адекватен. За тази цел понякога е нужно да пожертваме знаците

на представите и звученето.

В двете изречения „Фридрих Велики победи при Росбах“ и „Истинно е, че Фридрих Велики победи при Росбах“ имаме една и съща мисъл, изразена с различни езикови норми, което вече бе демонстрирано по-горе. Утвърждавайки съждението в първото изречение, ние утвърждаваме и това във второто, както и обратното. Не съществуват две различни преценки, а само една.

(Тук се вижда добре, че граматичните категории на подлога и сказуемото не са от особено значение в логиката.)

Разликата между това, което принадлежи към изразената мисъл в едното изречение, и онова, което просто му се приписва, е от по-голямо значение в логиката. Чистотата на изследваното е от значение не само при химиците. Как с абсолютна сигурност можем да знаем, че химикът постига едни и същи резултати с различни методи, ако появилото се различие може да търси основанията си в нечистотата на употребените субстанции? Първите и най-важни открития в една наука са често свързани с разпознаване на повторения. Така от само себе си ни се разкрива, че Слънцето, което вчера е залязло, а днес изгрява, е едно и също. Дори и това откритие за нас да е маловажно, то е от голямо значение за астрономията; като със своята фундаменталист заема в нея най-важно и основополагащо място. Важно е също да се знае, че Вечерницата е същата като Зорницата; както и твърдението, че производението на 5 и 3, е същото като това на 3 и 5. Още по-ясно става, че не може да се сравняват две еднакви неща, както и трябва да признаем, че две неща могат да бъдат различни, дори и когато очите ни ги виждат като еднакви. Изцяло погрешно е да се приема, че не можем достатъчно добре да различаваме. Не е удачно да се набляга върху различия там, където няма основания за такива. Така в общата механика се запазва възможността да се говори за химическите различия в материята и за това, че законът за инерцията важи по особен начин за всеки отделен химичен елемент. По принцип много повече се набляга върху различията в схващанията, които са съществени за правилността на законите, явяваща се техен предмет. Би следвало да се подвеждаме най-малко от привнесени неточности, когато се опитваме да виждаме различия там, където ги няма.

Всички различия в логиката трябва се отхвърлят; особено онези, които се правят от психологична гледна точка. Когато говорим за психологично вглъбяване в логиката, нямаме предвид психологична фалшификация. Всички ние изначално бъркаме мисленето с представите и чувствата. Логиката има за задача да се грижи за чистотата на логичното, но не така, че да трябва да мислим без да си представяме, което всъщност е невъзможно, а така, че съзнателно да различаваме логичното от онова, което изцяло принадлежи на представите и чувствеността. Така възниква затруднението, свързано с факта, че мислим на даден език, и че граматиката, която има подобно значение за езика, каквото логиката при формирането на преценки, бърка психологичното с логическото. Би трябвало всички езици да имат еднаква граматика. Разбира се можем да изразяваме едни и същи мисли на различни езици; но психологичната добавка – обвивката на съжденията – би могла многократно да бъде променяна. Така чрез изучаването на чужд език се разкрива значимостта на образованието по логика. То разкрива различните обвивки на мислите и чрез него се научаваме по-ясно да различаваме същностното, което се е сраснало с

дадения език. Чрез различието в езиците се облекчава схващането на логичното. Но трудностите не са все още изцяло отстранени и в учебниците по логика все още се срещат някои такива – например: субект и предикат – които всъщност въобще не принадлежат на логиката. Затова тук се срещаме с едно съвсем различно средство за мисловна изразност, което ще ползваме както аритметичния език, или както своя набор от понятия.

Първата и най-важна задача е да се представят прегледно противоречията в изследването. Правейки това, самите ние ще сме способни да извършваме разпознаването, което доста често се възприема в логиката като основополагащо откритие. Не трябва никога да забравяме, че две различни изречения могат да изразяват едни и същи съждения. Последното и единствено, което ни интересува, когато се говори за съдържание на дадено съждение, е дали то може да е истинно или не.

Ако страдателните форми при изразяване на мисълта ни даваха нещо повече от деятелните, това би било изключително невярно, защото ако мисълта би била истинна само в деятелна форма, нямаше да можем да я превърнем в страдателна. И обратното: ако деятелните форми допринасяха с нещо повече в сравнение със страдателните, нямаше да можем да превръщаме мислите от страдателна в деятелна форма. Но възможни ли са винаги двата прехода без да имат отношение към истинността? Потвърждение за това е, че онова, което е истинно в себе си, а именно – мисълта – не би могло да се засегне чрез такава промяна във формата. По този начин биваме предупредени да не отдаваме прекалено голямо значение на говоренето, както най-често се случва при логиците, с което те приемат, че всяко съждение или мнение – както обикновено се казва – има субект и предикат и чрез мисълта се потвърждава кое е субект и кое – предикат, както чрез изречението нееднозначно става ясно кое е подлог и кое – сказуемо. Така напразно се заплитаме в трудности и чрез неплодотворни спорове подклаждаме впечатлението, че логиката всъщност е една напълно излишна наука.

Изцяло бихме избягвали удобните за логиците понятия „субект“ и „предикат“, ако те не просто затрудняваха разпознаването, но и прикриваха наличните различия. Вместо безрезервно да следват граматиката, логиците виждат своята задача преди всичко в това да ни освободят от оковите на езика. Както и по-скоро би трябвало да се съгласим, че езикът на мисленето е изключил в своите по-висши форми възможността да изпадаме в зависимост от езика, от което и всъщност трябва да се пазим; понеже много логически грешки се дължат на несъвършенства в езика. Щом задачата на логиката се състои непосредствено в описването на мисленето, както то се явява в човешкия дух, значи бихме могли да придадем особено значение за това на езика. Но в такъв случай трябва да обозначим като логика онова, което би било дял в психологията. Също както би следвало да преориентираме и внушителната наука астрономия, ако предложим психофизична теория за зрението, осъществяващо се чрез някакво отдалечено ухо. Същностните противоречия в логиката, а също и споменатите проблеми в астрономията, във всички случаи остават извън този хоризонт. Психологичните тълкувания в логиката крият своите корени в заблудата, че мисълта (или мнението, както се стараем да се изразяваме) може да бъде нещо психологично, по подобие на представата. Това неизбежно води до теоретико-познавателен идеализъм. Отделните части, които различаваме в съждението – субект и предикат, например – също принадлежат към

психологията, както и самата мисъл. Така всяко познание се разкрива чрез мнения, а по този начин се прекъсва всеки мост към обективното. Цялото старание да се достигне до обективност може да остане само опит да се измъкнем от тинята на блатото. Или не повече от това да се опитаме да изясним как става явяването на обективността и как в допълнение можем да схванем, каквото не принадлежи на душата ни, без да сме в състояние да схващаме. Най-значим принос в идеализма внася физиологичната психология, защото тя влиза в остри противоречия със своите реалистични изходни положения. Имайки предвид нервните влакна и ганглийните клетки, правим заключения за дразненията и техните следствия, търсим по-удобни представи за наученото, с помощта на което процесите в ганглийните клетки и нервните влакна да станат разбираеми, а също и представите за тях. Както е характерно за всички послушни естествени науки, обективността и наличието на ганглийни клетки и нервни влакна се предпоставят без проверка. Дори бихме могли да отидем още по-нататък и да се ограничим до представите за тях. Но ще продължим и още: преминаваме към мисленето и мнението и по този начин току-що оформеният реализъм изведнъж преминава в екстреман идеализъм, с което и отрязва клона, върху който седи. Сега всичко се затваря в представите и така предишните разяснения стават собствено илюзорни. Анатомията и физиологията се превръщат в поезия. Целият анатомично-физиологичен фундамент на нервните влакна, ганглийните клетки, дразненията, стимулите и следствията от тях се разпадат. И какво остана за удържане? Представите за нервните влакна, представите за ганглийните клетки, както и представите за дразненията. И какво изначално трябва да бъде разяснено? Представите! Можем ли изобщо да твърдим според горните разяснения дали са действително истинни или само ги виждаме като такива? В една река често може да се забележи водовъртеж. Не би ли било абсурдно да предявяваме изискване към явлението дали е истинно или си го представяме, или дори – дали пък не е неистинно? Този водовъртеж важи ли, истинен ли е, или е просто недействителен? И ако атомите и молекулите в мозъка ми безразборно танцуват хиляди пъти по-весело и по-чудесно от комарите в приятна лятна вечер, не би ли било също абсурдно да твърдим, че само си представяме този танц или пък, че е истинен? И ако горните разяснения биха били такива танци, не би ли могло да се каже, че те са истинни? И в края на краищата нещо различно ли е, ако тези разяснения биха били обърквания в представите? Истинни ли са и халюцинациите, които постоянно възникват под формата на променящи се образи при болните от тиф? Също не толкова истинно или неистинно, а е просто процес, явлението на водовъртежите във водата. И когато иде реч за правилното, то може да бъде само правилно и да се възпроизведе, както се възпроизвежда. Една халюцинация е също толкова малко вероятна причина за друга, колкото и един водовъртеж може да причини друг.

Когато при вида на една роза получаваме асоциация за фино ухание или пък генерираме представа, чувайки думите „роза“ и „ухание“, а също си представяме и действия на изразеното чрез тези думи, и по-нататък – трупайки още асоциации за асоциациите – какво всъщност помага да формираме художествената си представа? Убедени ли сме наистина, че това би била мисълта? Също толкова слабо, колкото вярваме, че някакво не особено съвършено устройство може да замести живото същество. Съчетанието на

неживо с неживо, винаги дава като резултат нещо неживо. Свързването на представа с представа води винаги до представа и всяка изкуственост и многообразие при асоциацията не могат да променят нищо. А когато всичко това е парфюмирано с чувства и настроения: нищо не помага. Никога не би възникнал законът за гравитацията; той е изцяло независим от всичко, което се случва в мозъка ми, както и от всички промени в моите представи. Но схващането на този закон е психичен процес! Да! Но процес, който вече граничи с душевното, и който поради това не може да бъде напълно разбран от психологична гледна точка, защото възниква нещо съществено в схващането му, което в истинския смисъл на думата вече не е душевно: мисълта; и може би този процес е най-тайнственият от всички. Имайки предвид, че той е нещо психично, не бива да се безпокоим за него от гледна точка на логиката. Достатъчно ни е, че схващаме мисли и можем да ги разпознаем като истинни; все още се питаме как става това само по себе си. (7)

За химика е достатъчно, че може да вижда, помирихва и опитва; не е негова задача да изследва как точно се случва това. Не е съществено за успеха на едно изследване, че питанията, които биха могли да се разглеждат независимо от други, не бива да се бъркат с първите, понеже това ненужно усложнява нещата. Така лесно ще се натъкнем на неправилно разбиране. Не трябва да се безпокоим как всъщност мисленето постига това убеждение; не се опитваме да удържаме действителността, а законите на битието. Те могат да бъдат схванати като предпоставки за мненията, които могат да се ползват, когато не искаме да се заблудим относно истинността. Когато искаме да назовем законите на мисленето, или по-скоро – законите на мнението – не бива да забравяме, че все пак действат според закони, които по подобие повелите на традициите и правото, предопределят как трябва да се държим, а не според такива, които по подобие на природните закони, задават физичните процеси. Истинското мислене е не винаги в съзвучие с логическите закони, точно както истинските действия не винаги се влияят от повелите на традицията. Много по-добре е словосъчетанието „закони на мисленето“ въобще да се избягва в логиката, защото това може да ни подведе да схващаме логическите правила като закони в природата. Те могат да се разглеждат като такива, само когато ги предоставяме на психологията.

По подобие на логическите, можем да схващаме като закони на мисленето или мнения и принципите на геометрията и физиката; а именно като предпоставки, според които способността за преценка трябва да се насочи в друга посока, при която съставянето на мнение трябва да остане в съзвучие с истинността. Психологичните изследвания имат толкова малко място в геометрията и физиката, колкото и в логиката. Изясняването на последователността в мисленето и начинът за съставяне на мнение е възможна, но не и логическа задача.

Затова и логикът не си задава въпроса как става естественото протичане на мисълта в човешката душа. Онова, което за някого е естествено, друг лесно може да приеме като неестествено. В това се състои и голямата разлика с лингвистите. Упрекът, от който най-малко се страхува логикът, е че не може да нагоди своите схващания спрямо природните закони.

Когато е необходимо в един непросветен ум да се привнесат с най-голямата логическа строгост основополагащите принципи на математиката, той с право счита това за

неестествено и е изцяло срещу тази строгост. Затова благоразумният учител първоначално би пропуснал тази строгост и постепенно би събуждал нейната необходимост. В историята на математиката откриваме, че най-голямата строгост винаги идва последна и отстои най-далеч от естественото. Стремещт да представим естествения процес на мислене бива директно отклонен от логиката. Ако логикът не желае да се съобрази с възражението срещу неестествеността, съществува опасност да се заплете в безкрайни спорове относно това, кое е естествено, както и да поставя спорни питання, на които изобщо не бива да се отговаря в полето на логиката, и които съвсем не принадлежат към нея. Тук трябва да разгледаме първобитните хора.

В най-висша степен трябва да предупредим, че задачата на логиката е да изследва истинското мислене и мнението, доколкото те са в унисон със законите на битието. Затова винаги трябва да имаме предвид, че едното може да се отклони от другото, както и обратното, а също и че поради това лесно бихме могли да изгубим сигурната цел. Бихме могли да се подведем към поставянето на неясни питання и с това да направим невъзможен евентуалния задоволителен успех.

Онези, които често наричаме закони на мисленето, и именно закони, според които обикновено се съставят мнения, могат да бъдат само закони на действителността, но не и такива на битието. Който определя нещо като истинно или най-малкото се съгласява, че схващанията на психолозите-логици са истинни, всъщност ни разкрива какво за него е истинното. По този начин е вероятно да ни бъдат дадени и законите на битието, а когато такива бъдат дадени, те трябва да се превърнат в норма на действителността. А това всъщност са логическите закони. В приложение №26 на годишника на Allgemeine Zeitung от 1897 г. Томас Ахелис (8) пише следното в статията си „Етнология и философия“:

„Но трябва да сме наясно за това, че общовалидните норми на мислене и действие не могат да бъдат еднозначно успешни чрез гола дедуктивна [абстракция, а чрез емпирико-критично извеждане на обективното в голямото колективно съзнание на постоянно валидните основни закони на нашата психофизична организация.“]

Не става съвсем ясно дали се говори за съобразяване със законите, според които се съставя мнение или според тези, върху които то *трябва* да се съставя. Както изглежда, действия се и според двата вида закони. Именно законите, според които се съставя мнение, биват възприети като норма, а не онези, според които това *трябва* да се прави. Но защо е необходимо това? По този начин мненията се съставят сами по себе си според тези закони. Не! Не изцяло, обикновено, но не винаги! Има и закони, които правят изключение; но изключенията сами по себе си, отново са базирани на закони. Такива закони също не са валидни. Кое ни дава право да обособим част от целия закон и да я зададем като норма? Получава се все едно да искаме да утвърдим като норма законите на Кеплер за движението на планетите, а после със съжаление да установим, че планетите са се заблудили и не се движат съвсем според утвърденото, а се гъчат като непослушни ученици. Това трябва да понесе най-строги упреци.

Според горния възглед, трябва страхливо да се пазим да не се отклоним от главната улица, по която се движи голямата тълпа. Не би трябвало да се доверяваме на гениите; така биха били нормални, дори посредствени. Според психологичното схващане логиката не открива разлика между основните принципи, които осмислят едно убеждение, и

причините, които наистина го създават. Не е възможно оправдание за това; на негово място поставяме разяснението, което ни убеждава, че можем да заключим, че всичко има своята психологична причина. Този факт е налице при суеверията, както и при научното познание.

Ако логическите закони се схващат като психологични, лесно стигаме до питането, дали могат да се променят, както граматиката на даден език може да се изменя с течение на времето. Тази възможност е неоспорима, ако задължителността на логическите закони се отменя по подобен начин, както при граматичните правила, когато са само норми, защото рядко се случва отклонение от тях, имайки предвид че способността за съставяне на мнение според нашите логически закони е толкова обичайна, колкото и да се ходи на два крака. Както сега е възможно да си представим, че някога при нашите предци ходенето в изправено положение не е било нормално, така и според мисленето на някои може да се приеме за нормално онова, което в момента не е, но в бъдеще може да стане, въпреки че сега не е. Така, както езиковото чувство може да ни подведе при някои граматични въпроси, докато езикът все още не се е установил, по същия начин трябва да разглеждаме и логическите закони в състояние на преход. Бихме могли да се колебаем дали е правилно да заключим, че всяко противоречие може да бъде само по себе си. В такъв случай не би трябвало да се говори за логически закони, а само за логически правила, които съобщават какво се възприема за нормално в определен период от време. Такова едно правило не може да се изкаже в следната форма: „Всяко противоречие само по себе си е същото“, защото чрез него не може да се изкаже категорията на същността, за чиято способност да заключава тя трябва да е в сила. Затова трябва да се казва: „За хората – с изключение може би само на първобитните, при които нещата все още не са подложени на изследване – сега е обичайно да се заключи, че всяко противоречие само по себе си е едно и също“, Но съществуват и закони, които могат да се психологизират, но те трябва, както вече видяхме, винаги – или по-скоро извременно – да бъдат истинни, ако изобщо са такива. Отбелязваме също, че ако даден закон не важи за определено време, трябва да обявим, че той е изобщо неистинен. Но можем да изнамерим условие, което трябва да приложим. Приемаме, че човешките мнения се съставят за определен период от време съгласно закона, че всяко противоречие може да бъде само по себе си същото, но впоследствие вече не, за което може да бъде причина промяната в съдържанието на фосфор в кората на главния мозък и в такъв случай трябва да заключим: „Ако фосфорното съдържание в главния мозък при хората възлиза на повече от 4%, техните мнения се съставят в унисон с това, че всяко противоречие може да бъде само по себе си същото.“

Психологичните закони, които вземат предвид химичния състав или анатомичното естество на мозъчната обвивка, са най-малко възможни. При логическите закони последното би било абсурдно. При тях не става дума за това, че този или онзи човек приема нещо за истинно, а за това кое е истинно изобщо. Дали съждението $2 \times 2 = 4$ е изобщо истинно не може да зависи от химичния състав на нечий мозък. Дали е истинно, че Юлий Цезар е убит от Брут, не може да зависи от естеството на мозъка на професор Момсен. (9)

Понякога се повдига въпроса, дали логическите закони могат да се променят с времето. Законите на битието, както и всички съждения, са истинни изобщо, ако винаги са истинни.

Те не могат да съдържат условия, които да важат за известно време, а след това – не, защото се движат от битието на мисълта, която, ако изобщо е истинна, е такава без ограничения във времето. Ако от истинността на дадено съждение за определено време следваше истинността на съждението изобщо, тя би трябвало винаги да следва от това. Можем накратко да обобщим така онова, което разкрихме за (истинските) съждения. Мислите не принадлежат на отделната душа, както представите (съжденията не са субективни), а са независими от мисленето; отнасят се една към друга по определен (обективен) начин. Те не се правят от мисленето, а само се схващат от него. Те са подобни на физичните тела. Но се различават от тях по това, че са непространствени и всъщност извънвремеви. И наистина може също да се каже, че те в най-малка степен претърпяват промени в своята същност. По своя непространствен характер мислите приличат на представите.

От [не] душевната природа на мислите следва, че всяко психологично тълкувание на логиката се възприема като грешка. Тази наука в най-висша степен има за задача да пречисти логическото от всичко, което не му принадлежи, в това число и от психологичното, както и да освободи мисленето от оковите на езика, чрез които той проявява своите логически несъвършенства. В логиката става въпрос за законите на битието и не за подсигуриране на истинността, нито за питането как се случва мисленето при хората, а за това как *трябва* то да се случва и как да не се разминем с истинността.

ОТРИЦАНИЕТО

Едно същностно съждение е или истинно, или – не. Когато разсъждаваме върху него, ние или го разпознаваме като истинно, или го отхвърляме като неистинно. Последният пример обаче може да ни заблуди дали отхвърлената мисъл трябва ненужно да бъде възможно най-бързо жертвана. Още повече, че разпознаването на едно съждение като неистинно може да бъде също толкова ценно, колкото и че то не е такава. Всъщност, не съществува никаква разлика между тези два случая. Когато възприемем едно съждение като неистинно, ние непременно приемаме за истинно [някакво]/някое друго, като поради това последното отменя първото. В немския език по правило определяме едно съждение като неистинно, когато пред сказуемото поставяме думата „не“. Твърдението е в изявително наклонение и не е необходимо да се свързва с думата „не“. Така управляваме твърдението, и запазваме отрицанието. Еднакво можем да твърдим: „Мисълта, че Петър не е дошъл в Рим“, както и „Мисълта, че Петър е дошъл в Рим“. Виждаме, че твърдението и мнението не се различават, когато съобщаваме, че Петър е дошъл в Рим и че Петър не е дошъл в Рим; само мислите са противоположни. Така на всяка мисъл има противоположна. И на всяко съждение се изнамира противоположно. Тук имаме обратна взаимовръзка; Ако първото изречение е противоположно на второто, то тогава и второто е противоположно на първото. Поради това, считайки съждението, че Петър не е дошъл в Рим за неистинно, се заключава, че Петър е дошъл в Рим. Фалшифицирането на схващането може да се случи чрез вмъкване на втора частицата „не“: „Петър [не] не е дошъл в Рим“ или „Не е истинно, че Петър не е дошъл в Рим. Излиза, че двойното отрицание се запазва. Противопоставеното е в основата на противопоставеното. Осмисляйки истинността на едно съждение, ние се люшкаме между противоположни

мисли и чрез този акт разпознаваме едната като истинна, а другата – като неистинна. Подобни отношения на противопоставяне имаме между хубавото и грозното, между доброто и злото, между приятното и неприятното, както и между положителното и отрицателното в математиката и физиката. Но нашият случай се различава от последните по двойното взаимоотношение. На първо място тук не съществува нещо, което да приемем като нула или като неелектрическо поле, което да играе ролята на неутрална среда между противоречията. Дори може да се каже, че нулата трябва да противоречи на себе си по отношение на положителното и отрицателното; но няма такава мисъл, която да противоречи на себе си. Това важи и за поезията. На второ място – нямаме два вида множества, при които едното да съдържа противоположната на изказаната в другото мисъл., както например, съществуват множествата на положителните и отрицателните числа. Още по-малко се откриват признаци за някакви подмножества; после, употребата на частицата „не“ при езиковото изразяване е само външен белег и също е неуточнена. В много случаи имаме различни обозначения за отрицание, като например „никакъв“ или представката „не“, както в думата „недостатъчен“. Показвам някои не особено подходящи сред тях: „Тази работа е лоша“, „Тази работа е задоволителна“ и „Тази работа не е лоша“, „Тази работа е незадоволителна“, и които искат да отнесат съдържащите се в тях мисли при първите две изречения в едно множество, а онези при последните две – в друго по смисъла на това, че „незадоволително“ и „лошо“ да бъдат сами по себе си най-достъпни и лесно възможни, така че в някакъв друг език думата „незадоволително“ да бъде преведена чрез подобна, в която отрицанието ще бъде също толкова слабо разкрито, както при думата „лошо“. Не може да се предвиди в какво отношение трябва да бъдат смислово близки първите две съждения, както е при първото и четвъртото. Става ясно, че отрицанията могат да се появят не само при сказуемите в главните изречения, но и при други части, както и че такива отрицания не могат да изникват просто така, както например в изречението: „Не всяка работа е незадоволителна“, след което не може да се заключи, че: „Всяка работа е задоволителна“; или както в изречението: „Който е неприлежен, няма да бъде възнаграден“, което е различно от: „Който е прилежен, ще бъде възнаграден“. Сравняваме и изреченията: „Който е възнаграден, е бил прилежен“, „Който е бил неприлежен, си тръгва невъзнаграден“, „Който е мързелив, няма да бъде възнаграден“ и „ 2^4 не се различава от 4^2 “ и „ 2^4 е същото като 4^2 “, и се убеждаваме, че попадаме в трънлив гъсталак от въпроси. При това, съвсем не си струва да желаем да се навирате в него, защото отговорите ще ни костват много усилия. На мен най-слабо ми е известно да съществува логически закон, при който съжденията да бъдат схващани като част от утвърдителни и отрицателни множества. Оставяме тези неща сами на себе си, докато не сметем такова схващане за необходимо. При това би трябвало вероятно да намеря подходящ за тази цел признак. Впрочем, представката „не“ невинаги служи за отрицание. Трудно можем да различим по смисъл „некрасив“ от „грозен“. Тук имаме израз, противоречащ на красивото, но не и на отрицанието. По-нататък имаме изреченията: „Тази къща не е хубава“, „Тази къща е хубава“, които нямат един и същ смисъл.

СВЪРЗВАНЕ НА СЪЖДЕНИЯТА

Когато съдебните заседатели поставят въпроса: „Подсъдимият умишлено ли е запалил

купчината дърва и е причинил [умишлено] горския пожар?“, с този акт те твърдят две съждения:

- 1) Подсъдимият е запалил умишлено купчина дърва;
- 2) Подсъдимият е предизвикал умишлено горски пожар;

Имаме едни и същи съждения в нашето питане; на тях може да се отговори с едно мнение. Но тази мисъл е съставена от две съждения, които могат да бъдат осмислени поотделно; по такъв способ, че чрез утвърждаване на цялата мисъл, веднага се схващат отделните ѝ части. По същия начин можеше да е необходимо значително по-малко, за да се разкрият нещата, щом от само по себе си става ясно, че те са в тясна взаимозависимост с много важните логически закони. Това се откроява още по-отчетливо при отрицанието на една толкова взаимозависима мисъл.

Кога съдебните заседатели би следвало да се откажат от онези гореспоменати питання? Очевидно само тогава, когато приемат едно от двете частични съждения за неистинно; например, ако те са на мнение, че подсъдимият действително умишлено е подпалил купчината с дърва, но горският пожар не би могъл да бъде предполагаемо следствие от това.

Б Е Л Е Ж К И:

1. Бел. Пр., Преводът е направен по изданието:
2. **Frege, Gottlob (1990). Logik. In: Schriften zur Logik und Sprachphilosophie, dritte Auflage. Aus dem Nachlass. Hamburg: Felix Meiner, dritte Auflage (L (1897))**
3. Бел. Изд., В ръкописа на Фреге твърдението е дадено в ъглови скоби.
4. Бел. Изд., Следващите два абзаца са отбелязани от Фреге в ръкописа като бележка за разпознаване, оставена на Хайнрих Шолц (немски логик и редактор на Фреге) и неговите сътрудници.
5. Бел. Изд., В ръкописа се казва „изобщо, независими“
6. Бел. Авт., Господин Дедекинд употребява тази дума по начина, по който и аз (на 66 страница в неговия труд „Какво са и какво трябва да бъдат числата?“). Там той иска да докаже, че множеството от неща, които могат да противоречат на неговото мислене, е безкрайно. Нека s е такова противоречие. После господин Дедекинд означава съждението с $\varphi(s)$, където s е противоречието на неговото мислене. И това съждение $\varphi(s)$ сега може от своя страна да стане противоречие на мисленето му. След това съждението е $\varphi(\varphi(s))$, където s може да стане противоречие на съждението за противоречие. Всички си представяме докъде бихме могли да стигнем така: „ $\varphi(\varphi(\varphi(s)))$ “, „ $\varphi(\varphi(\varphi(\varphi(s))))$ “, и какво означава това. За доказателството е съществено, че изречението „ s може да бъде в противоречие с мисленето на господин Дедекинд“, винаги ще изразява съждение, щом буквата „ s “ означава такова противоречие. И както господин Дедекинд иска сега да докаже, че буквата „ s “ изразява безкрайно много такива противоречия, така съществуват и безкрайно много такива съждения $\varphi(s)$. Само че ние не трябва прекалено да се доверяваме на господин Дедекинд, имайки предвид, че той не може да мисли безкрайно много съждения. Също така, не може просто да се предпостави, че бихме могли да разгледаме безкрайно много съждения, които могат да бъдат предмет на неговото мислене; освен това можем да изпадне в порочен кръг

като предположим доказуемостта. Сега, когато все още не са били мислени безкрайно много съждения, е необходимо зад онези безкрайно много съждения $\varphi(s)$ да се открият безкрайно много такива, които не са били мислени така, че ставането на мисленето да не бъде съществено за мислите. А това е точно, каквото твърдя: има само мислени мисли. Поради това символът $\varphi(s)$ не винаги има едно значение.

7. Не е достатъчно, че „s“ означава нещо, което може да противоречи на мисленето на господин Дедекинд, а че то може да бъде това, което трябва също да бъде мислено. Ако случаят не беше такъв, символът $\varphi(s)$ нямаше да има никакво значение за въпросното s. Слънцето (\odot) може да противоречи на мисленето на господин Дедекинд, при което първите два члена, а може би и някои от следващите, в мисловната редица „ \odot “, „ $\varphi(\odot)$ “, „ $\varphi(\varphi(\odot))$ “ биха могли да имат значение. При прогресията в редицата от символи трябва да се отдаде най-накрая значение на един член, който да не означава нищо, защото съждението, което той трябва да означава, не е мислимо и следователно – не съществува. $\varphi(s)$ е налице по подобие на една потенциална функция, която не конвергира за всяка стойност на аргумента. Дивергенцията на функцията съответства на лишаването от смисъл на символа „ $\varphi(s)$ “. Приемаме, че една потенциална символна редица конвергира между 0 и 4, но дивергира при стойност на аргумента над 4. Дори бихме могли да се осмелим да приемем, че при аргумент 1, редицата има стойност 2, а за аргумент 2 – стойност 5. Така се прекъсват съответните следствия при стойности на числата 1, 2, 5 и не преминават в безкрайност. Също така не могат да преминат в безкрайност и следствията в редицата \odot , $\varphi(\odot)$, $\varphi(\varphi(\odot))$, когато са дадени само мислени съждения. Убедителността на доказателството на господин Дедекинд се основава върху предположението, че мислите остават независими от нашето мислене. По този начин става ясно от само себе си каква е употребата на думата „съждение“.
8. Бел. Пр., Омир, Одисея, 1971, песен IX, стих 71: превод от старогръцки: Г. Батаклиев
9. Бел. Авт., Това питане се схваща мъчно поради своята сложност. Най-често трябва да приемем, че мисленето се промъква в представите по някакъв таен начин, който не разкрива как става самото влизане.
10. Бел. Пр., Томас Ахелис (1850-1909) е германски етнолог и педагог
11. Бел. Пр., Теодор Момсен (1817-1903) е германски хуманитарист и политик, лауреат на Нобелова награда за литература